

УДК 94(477/7)

**РОЛЬ ДВОРЯН БЕССАРАБІЇ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОГО
ОПОЛЧЕННЯ ПІД ЧАС СХІДНОЇ (КРИМСЬКОЇ) ВІЙНИ****Волканова Н. В.**

Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, Ізмаїл

Одним з найтяжчих військових випробувань XIX ст. для Росії стала Кримська (Східна) війна 1853-1856 рр. У 1855 р., не маючи достатньої кількості військ, цар Микола I був змушений видати спеціальний маніфест про скликання державного ополчення. Важливу роль в процесі його формування відіграв нобілітет Росії, зокрема південних регіонів, в тому числі Бессарабської області. Аристократи Бессарабської області під час Кримської війни всебічно допомагали російській армії. Вони відіграли помітну роль у формуванні державного ополчення, зокрема у його фінансуванні.

Ключові слова: дворянство, державне ополчення, Бессарабська область, війна, благодійність.

Волканова Н. В. Роль дворян Бессарабии в формировании государственного ополчения в период Крымской (Восточной) войны / Измаильский государственный гуманитарный университет, Украина, Измаил

Одним из самых тяжелых военных испытаний XIX в. для России стала Крымская (Восточная) война 1853-1856 гг. В 1855 г., не имея достаточного количества войск, царь Николай I был вынужден издать специальный манифест о созыве государственного ополчения. Важную роль в процессе его формирования сыграл нобилитет России, в частности южных регионов, в том числе Бессарабской области. Аристократы Бессарабской области во время Крымской войны всесторонне помогали российской армии. Они

сыграли заметную роль в формировании государственного ополчения, в частности в его финансировании.

Ключевые слова: дворянство, государственное ополчение, Бессарабская область, война, благотворительность.

Volkanova N. V. The role of Bessarabian's nobility in forming state voluntary military forces during the Crimean (Eastern) War/ Izmail State University for Humanities, Ukraine, Izmail

The Crimean War (1853–1856) was one of the terrible Russian ordeals in the 19th century. The lack of sufficient armed forces obliged the Emperor Nicholas I to promulgate a special manifesto “On Convening State Voluntary Military Forces” in 1855. Bessarabian's nobility played an important role in forming state voluntary military forces during the Crimean War. It provided a substantial financial support to the Russian army.

Key words: nobility, state voluntary military forces, Bessarabian region, the Crimean War, financial support.

Вступ.

По завершенні періоду наполеонівських війн Російська імперія стала відігравати ключову роль у європейській зовнішній політиці. У внутрішньому житті країни зберігалась суто охоронна політика та відмова від проведення необхідних реформ урядами Олександра I та Миколи I. Це викликало застій в економіці імперії в порівнянні зі швидким розвитком провідних країн Європи. Навіть головна опора режиму – армія – відстала в технічному і тактичному плані від передових збройних сил того часу.

Кримська (Східна) війна 1853-1856 рр. розпочалася як конфлікт між Росією і Туреччиною. Однак приєднання до останньої Англії, Франції та Сардинії різко змінило співвідношення сил. Російській імперії довелося одночасно вести бойові дії в Криму, на Кавказі, біля берегів Фінляндії, та навіть на Камчатці. При цьому ініціативу майже одразу захопив супротивник.

Висадка союзників на Кримському півострові поставила Росію на межу військової катастрофи.

Виклад основного матеріалу.

На завершальному етапі війни, вже не маючи достатньої кількості військ, Микола I пішов на крайній крок – видав маніфест про скликання державного ополчення [1, с. 86-95]. Важливу роль у його формуванні відіграв нобілітет Росії, зокрема південних регіонів. Не залишилось осторонь цього процесу і бессарабське дворянство. Дослідження цього аспекту діяльності дворян вказаного регіону є актуальним, оскільки практично не розглядалося у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

В сучасній історичній науці дослідженням нобілітету Півдня України займається ряд дослідників. Зокрема Л. Циганенко [2] в своїх роботах розглядає правові засади оформлення дворянства Бессарабії, особливості його нобілітації та внутрішньої стратифікації, підприємницьку і торгово-фінансову діяльність та інше. Аспект благодійності дворян розглядається в дослідженнях І. Гветадзе [3] та І. Гребцової [4]. В полі зору їх наукових інтересів знаходиться розвиток станової благодійності, а також внесок благодійників і меценатів іноземного походження в розвиток соціально-гуманітарної інфраструктури регіону.

З історії Кримської війни написана значна кількість робіт, в яких розглядається хід військових дій, питання міжнародних відносин, організація та постачання армій ворогуючих сторін. В рамках останнього російськими науковцями Є. Потаповою [5] та М. Смоліним [6] проведені наукові дослідження з проблем формування державного рухомого ополчення та його ролі у війні 1853-1856 рр.

Але навіть при наявній кількості досліджень окресленої проблематики, залишається певне коло питань, які потребують додаткового вивчення. Метою нашої статті є аналіз діяльності бессарабських дворян у формуванні

державного ополчення Російської імперії під час конфлікту 1853-1856 рр. Головним джерелом стали раніше неопубліковані матеріали виявлені автором у фондах Національного архіву Республіки Молдова.

Маніфест про скликання державного ополчення було видано 29 січня 1855 р. [1, с. 86-95]. Запис до військового формування проводився понад обов'язкових рекрутських наборів. До цього подібні крайні кроки в Росії вже здійснювалися двічі – в 1806 та 1812 рр. Цікаво відзначити, що на відміну від маніфесту 1812 р., виданого через місяць від початку війни (у липні 1812 р.), «Маніфест про Державне ополчення» (1855 р.) було оголошено лише після 15 місяців від протистояння, хоча «Інструкція начальникам губерній на випадок Найвищого маніфесту про складання державного рухомого ополчення» була видана ще в січні 1853 р.

На відміну від 1812 р., коли ополчення складалося лише з селян, до ополчення в 1855 р. призивалися представники всіх станів, за винятком купців, колоністів та євреїв. Разом з тим, у § 5 «Маніфесту» зазначалось, що стани, звільнені від забезпечення ратниками, мали брати участь в фінансовій підтримці ополчення.

В § 4 вказувалось, що скликання ополчення є тимчасовим заходом, тому ратники не змінювали свого стану. Після розпуску ополчення міщани повинні були повернутися додому, а селяни – до поміщиків. В реалізації цього положення особлива роль відводилась дворянам. Вони мали стежити, щоб кріпаки повернулися до своїх господарів, а «неправильні толки» відразу ж придушувалися.

Ополчення іменувалося «державним рухомим» і поділялося на дружини. Кожна дружина складалася з 4 рот, в якій було: 19 офіцерів, 1 018 стройових ратників, 51 – нестройових, а всього – 1 089 чоловік (§ 11). До сформованих дружин прикріплювалися офіцери з дворян «для підтримання дисципліни своїм прикладом» [7, арк. 22-23]. При цьому, в державне ополчення можна було приймати лише тих представників дворянства, хто мав перший

офіцерський чин. Тих, хто взагалі не служив в ополченні – брали лише в польові війська на загальних засадах [8, арк. 35].

У § 3 було зазначено, що з часу оголошення маніфесту про війну з Туреччиною, Англією та Францією російське дворянство «вірне своєму обов'язку повсюдно виявляло свою готовність жертвувати життям і всім своїм майном», тому і тепер імператор розраховував на таку допомогу з боку нобілітету. Аристократів інформували про передбачувану уніформу, спорядження ополченців та ціни на нього.

Для організації ополчення в кожній губернії створювався спеціальний комітет, який очолював губернатор. Функції комітету передбачали: набір ратників, забезпечення їх одягом, заготівля продовольства, фуражу, збір пожертвувань. Не пізніше 15-денного терміну з дня оприлюднення маніфесту передбачалося зібрати екстраординарний з'їзд дворян губернії, на якому потрібно було обрати начальника ополчення та офіцерів дружин (для цієї мети, у випадку нестачі військових, мали залучатися і цивільні чиновники). Начальник ополчення затверджувався наказом царя.

У 1855-1856 рр. на території Бессарабської області дислокувалися дружини державного рухомого ополчення, прикомандировані до Південної армії: м. Хотин – Рославльська (начальник дружини – майор Дуров); м. Кишинів – Єльнинська (підполковник Орел), Рuzська (майор Дуров); м. Ізмаїл – Бельська (полковник Апухтін), Дорогобужська (підполковник Рачинський), Духовищенська (майор Антон'єв); м. Бендери – Верейська (майор граф Гур'єв), Серпуховська (штабс-капітан Сушков) [6].

Відразу після оголошення маніфесту на зборах дворянства було відкрито підписку для добровільних грошових пожертвувань. У справах Національного архіву Республіки Молдова нам вдалося виявити та систематизувати інформацію про внески (*див. Таблиця 1*). Серед благодійників, які виділили найбільше грошей потрібно назвати надвірну радницю С. Крупенську, яка внесла одноразову допомогу в розмірі 1 000 руб.,

дворян М. Манук-бея (304 руб. 50 коп.), С. Кассо (300 руб.), поміщика К. Радакагмекаяша (265 руб.), обласного предводителя дворянства Н. Ноша (200 руб.), відставного штаб-ротмістра князя М. Кантактріна (170 руб.) та відставного поручика В. Монарда (160 руб. 34 коп.). Всього, на потреби державного ополчення, від дворян Бессарабії було пожертвовано 3 570 руб. 19 коп.

Бессарабські аристократи на загальних зборах дворянства, які відбулися влітку 1855 р. вирішили: збирати по 1 коп. з кожної десятини поміщицької землі. При цьому, поміщики Хотинського повіту, вважаючи, що цього буде недостатньо, прийняли рішення вносити по 2 коп. Найбільші внески були зроблені Є. Гагаріним – 400 руб., М. Манзарі – 260 руб. та підполковником О. Еновським – 94 руб. 28 коп. Всього у 1855 р. з 105 149 дес. землі, разом з додатковими пожертвуваннями, було зібрано 1 585 руб. 49 коп. Для більш детального ознайомлення *див. Таблиця 2.*

Окремо в архіві були виявлені дані про благодійні внески за повітами. Наприклад, Кишинівсько-Оргєєвським дворянством було внесено 1 478 руб. Від Сороксько-Ясського предводителя отримано 1 327 руб. 8 коп. Хотинський предводитель дворянства відправив до Хотинського повітового казначейства на покриття витрат, пов'язаних з організацією ополчення – 1 450 руб. Акерманське дворянство зробило внесок у розмірі 1 817 руб. 63 коп. Від Кагульського було отримано 1 008 руб. 59 коп. [8, арк. 108-232; 9, арк. 3-27].

У розрізі повітів фінансові пожертвування від дворян на ополчення у 1855 р. становили: від Акерманського – 977 руб. 30 коп., Бендерського – 681 руб., Кагульського – 2 462 руб. 40 коп., Кишинівсько-Оргєєвського – 1 722 руб. 48 коп., Сороксько-Ясського – 1 609 руб. 30 коп., Хотинського – 2 961 руб. 5 коп. При цьому цікаво зауважити, що пожертвування від представників недворянської верстви в Кишинівсько-Оргєєвському повіті склали більше ніж від самих дворян (2 977 руб. 42 коп. проти 1 722 руб. 48 коп. відповідно).

Загалом по Бессарабській області 314 дворян внесли 10 413 руб. 98 коп., а бессарабці недворянських станів – 4 837 руб. 25 коп. (Див. Таблиця 3).

Вдалося простежити цікаву тенденцію у порівнянні з попереднім періодом: у 1856 р. пожертвування на державне ополчення зменшилися. Так, в Акерманському повіті дворяни зібрали окрім квоти лише 30 руб. 89 коп., в Кагульському – 899 руб. 71 коп., в Сороксько-Ясському – 1 022 руб. 85 коп., в Хотинському – 873 руб. 92 коп. Бендерське та Кишинівсько-Оргєєвське дворянство взагалі не внесли жодних пожертвувань.

Всього в період Кримської війни дворянство Бессарабії виділило 25 000 руб. 45 коп. на користь державного ополчення [9, арк. 32-210].

Факт скорочення грошових внесків бессарабськими дворянами у 1856 р. свідчить про складні економічні умови, в яких вони опинилися через війну. Так, після смерті Хотинського повітового предводителя дворянства Геєвського, наприкінці березня 1856 р., серед його особистих документів було виявлено лист до губернатора Бессарабської області, в якому він скаржився, що в Бессарабії від війни дуже постраждало місцеве населення. За його словами, бессарабські дворяни, навіть під час гострого браку робочих рук, відправляли своїх селян до ополчення та на роботи державного значення. При цьому, аристократи пізніше були змушені наймати робітників для виконання своїх сільськогосподарських робіт. Продаж хліба та інших продуктів не покривали цих витрат, незважаючи на те, що в Бессарабії ціни на продукти були дуже високі. У зв'язку з цим, Хотинський повітовий предводитель дворянства цікавився про можливість надання певних пільг для бессарабського дворянства, котре «було не байдужим до загального блага в порівнянні з іншими губерніями». Особливо, він просив для дворян право на вільне винокуріння.

Наприкінці 1856 р. за активну підтримку армії царський уряд надав бессарабським поміщикам ряд пільг. Дворяни отримали право вільного винокуріння та привілей безмитного отримання закордонних паспортів. Крім

того, бессарабські земства відтепер мали рівні права з іншими губерніями при розкладці земських повинностей.

Заслуги нобілітету Бессарабії перед державою в роки війни не були забуті після її завершення. Дворян, що відзначились найбільше, було представлено до державних нагород. Так, спадковому дворянину Сорокського повіту селища Баксан В. Граневському в березні 1859 р. було вручено бронзову медаль «В пам'ять колишньої війни 1853-1856 рр.» [7, арк. 27-258]. В 1861 р. Сороксько-Яського предводителя дворянства поручика В. Калмуцького нагородили орденом Св. Станіслава 3-го ступеня – «за допомогу військам під час минулої війни» [10, арк. 63-64].

Таблиця 1

Персональні пожертвування дворян Бессарабії на державне ополчення

	Дворяни	Сума пожертв
1.	Обласний предводитель дворянства Н.Ноша	200 руб.
2.	Дворянин С. Кассо	300 руб.
3.	Дворянин Г. Навроцький	50 руб.
4.	Князь К. Мурузі	143 руб.
5.	Поміщик К. Радакагмекаш	265 руб.
6.	Дійсний статський радник барон Стюарт	25 руб.
7.	Відставний штаб-ротмістр князь М.Кантакгрін	170 руб.
8.	Відставний полковник Р. Добров	110 руб. 34 коп.
9.	Відставний штабс-капітан Матвеев	30 руб. 17 коп.
10.	Відставний поручик В. Монард	160 руб. 34 коп.
11.	Дворянин Д. Аснашев	70 руб.
12.	Відставний підпоручик В. Калмуцький	80 руб.
13.	Дворянин М. Мелелі	50 руб.
14.	Дворянин Д. Фрунзесті	50 руб.
15.	Дворянин М. Бузня	40 руб.
16.	Дворянин Д. Гірчев	25 руб.
17.	Дворянин М. Бузня	27 руб.
18.	Дворянин І. Богдан	20 руб.
19.	Дворянин Є. Циро	18 руб.
20.	Поміщик Ащинський	20 руб.
21.	Дворянин П. Мелелі	10 руб.

22.	Губернський секретар С. Герс	40 руб.
23.	Дворянин К. Леонард	20 руб.
24.	Штабс-капітан Слапінський	3 руб.
25.	Дворянин В. Бузня	20 р. 84 коп.
26.	Бендерська надвірна радниця С. Крупенська	1 000 руб.
27.	Дворянин О. Плакіда	30 руб.
28.	Дворянина Г. Кастакій	120 руб.
29.	Дворянин М. Манук-бей	304 руб. 50 коп.
30.	Полковник О. Башуцький	150 руб.
31.	Капітан Ф. Львів	10 руб.
32.	Колезький реєстратор П. Орлов	3 руб.
33.	Дворянин О. Ласкарі	5 руб.
Всього:		3 570 руб. 19 коп.

Таблиця 2

Внески дворян Бессарабії по 1 коп. з дес. землі на державне ополчення

Дворянин	Кількість землі	Внесено	Додаткові внески
1. Полковник Д. Хаперський	3 000 (Моллога)	30 руб.	-
2. Прапорщик В. Арсен'єв	1 800 (Шабалат)	18 руб.	-
3. Секретар О. Зіро	5 620 (Байромча)	56 руб. 20 коп.	-
4. Генерал-майор В. Дубецький	3 000 (Карлівка)	30 руб.	-
5. Майор Афанас'єв	9 029 (Бургаз)	90 руб. 29 коп.	-
6. Статський радник О. Димидов	1 000	10 руб.	-
7. Поміщик І. Зіноза	4 000 (Сагайдаки)	40 руб.	10 руб.
8. Дворянин М. Манзарі	2 600	260 руб.	140 руб.
9. Дворянин Є. Гагарін	40 000	400 руб.	140 руб.
10. Дворянин І. Золоті	4 000	40 руб.	10 руб.
11. Підполковник Еновський	9 428	94 руб. 28 коп.	-
12. Губернський Секретар Недічковіч	4 000	40 руб.	-
13. Поміщик Чуфлі	4 000	40 руб.	-
14. Поміщик Скриванов	2 500	25 руб.	-
15. Поміщик Понсе	3 172	31 руб. 72 коп.	-

16. Поміщик М. Рапіл	7 000	70 руб.	-
17. Поміщик, губернський секретар Ілашко	1 000	10 руб.	-
Всього:	105 149 дес.	1 285 руб. 49 коп.	300 руб.

Таблиця 3

**Пожертвування на державне ополчення по повітах Бессарабської області
(1855 р.)**

Повіт	Пожертви недворян	Пожертви дворян	Кількість дворян
1. Акерманський	167 руб. 30 коп.	977 руб. 30 коп.	18
2. Бендерський	284 руб. 81 коп.	681 руб.	10
3. Кагульський	186 руб. 76 коп.	2 462 руб.40 коп.	50
4. Кишинівсько-Оргєєвський	2 977 руб.42 коп.	1 722 руб.48 коп.	87
5. Сороксько-Ясський	533 руб.72 коп.	1 609 руб. 30 коп.	55
6. Хотинський	874 руб.	2 961 руб. 5 коп.	94
Всього:	4 837 руб. 25 коп.	10 413 руб. 98 коп.	314

Висновки.

Отже, розглянувши один із напрямків благодійної діяльності бессарабського дворянства під час Східної війни, можемо зробити висновки, що аристократи Бессарабської області під час конфлікту 1853-1856 рр. всебічно допомагали російській армії. В даній статті ми розглянули лише їх роль у формуванні державного ополчення та можемо зазначити, що дворяни не тільки особисто приймали активну участь у цьому процесі, а й жертвували значні кошти на потреби ополчення. Зокрема, за період 1855-1856 рр. вони надали допомогу у розмірі 25 000 руб. 45 коп.

Література:

1. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. – СПб : в Тип. 2 Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830-1885. – Т. 30. – 1855. – 778 с.

2. Циганенко Л.Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XIX ст. – 1917 р.): Монографія / Л.Ф. Циганенко. – Ізмаїл: СМІЛ, 2010. – 384 с.

3. Гветадзе І.Г. Добродійна та просвітницька діяльність іноземців на Півдні України (40-ві рр. XIX – початок XX ст.) / І.Г. Гветадзе. – Донецьк: Донбас, 2013. – 390 с.

4. Гребцова И.С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст. (в аспекте проблемы: центр-регион): Монография / И.С. Гребцова, В.В. Гребцов. – Одесса: Астропринт, 2006. – 320 с.

5. Потапова Е. К вопросу об участии Тверского государственного ополчения в Крымской войне (по материалам ГАТО) [Электронный ресурс] / Е. Потапова // Милитари Крым. – Режим доступа: <http://military.sevstudio.com/ob-uchastii-twerskogo-opolchenia1855/>

6. Смолин Н. Дружины Государственного Подвижного ополчения 1855-1856 гг. [Электронный ресурс] / Н. Смолин // Милитари Крым. – Режим доступа: <http://military.sevstudio.com/n-smolin-moskva-druzhiny-gosudarstve/>

7. Національний архів Республіки Молдова (далі НАРМ), ф. 88, оп. 1, спр. 1372, 624 арк.

8. НАРМ, ф. 88, оп. 1, спр. 1391, 356 арк.

9. НАРМ, ф. 88, оп. 1, спр. 1443, 343 арк.

10. НАРМ, ф. 88, оп. 1, спр. 1418, 113 арк.

References:

1. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie 2. – SPb : v Тип. 2 Otd-niya Sobstv. E.I.V. Kantselyarii, 1830-1885. – Т. 30. – 1855. – 778 s.

2. Tsiganenko L.F. Dvoryanstvo Pivdnya Ukraini (druga polovina XIX st. – 1917 r.): Monografiya / L.F. Tsiganenko. – Izmail: SMIL, 2010. – 384 s.

3. Gvetadze I.G. *Dobrochinna ta prosvitnitska diyalnist inozemtsiv na Pivdni Ukraini (40-vi rr. XIX – pochatok XX st.)* / I.G. Gvetadze. – Donetsk: Donbas, 2013. – 390 s.

4. Grebtsova I.S. *Stanovienie gosudarstvennogo popechitelstva i obschestvennoy blagotvoritelnosti v Odesse v kontse XVIII – 60-e gg. XIX st. (v aspekte problemyi: tsentr-region): Monografiya* / I.S. Grebtsova, V.V. Grebtsov. – Odessa: Astroprint, 2006. – 320 s.

5. Potapova E. *K voprosu ob uchastii Tverskogo gosudarstvennogo opolcheniya v Kryimskoy voyne (po materialam GATO) [Elektronniy resurs]* / E. Potapova // *Militari Kryim*. – Rezhim dostupu: <http://military.sevstudio.com/ob-uchastii-tverskogo-opolchenia1855/>

6. Smolin N. *Druzhiny Gosudarstvennogo Podvizhnogo opolcheniya 1855-1856 gg. [Elektronniy resurs]* / N. Smolin // *Militari Kryim*. – Rezhim dostupu: <http://military.sevstudio.com/n-smolin-moskva-druzhiny-gosudarstve/>

7. *Natsionalniy arhiv Respubliki Moldova (dali NARM), f. 88, op. 1, spr. 1372, 624 ark.*

8. *NARM, f. 88, op. 1, spr. 1391, 356 ark.*

9. *NARM, f. 88, op. 1, spr. 1443, 343 ark.*

10. *NARM, f. 88, op. 1, spr. 1418, 113 ark.*

